

**BATMAN
AKADEMİ
DERGİSİ**

Batman Üniversitesi
İslami İlimler Dergisi

**BATMAN
ACADEMY
JOURNAL**

Batman University
Journal of Islamic Sciences

BATMAN AKADEMİ DERGİSİ

Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

e-ISSN: 2619-9114

Yıl: 5, Cilt: 5, Sayı:2

Aralık-2021

MAKALE BİLGİLERİ

Halkın Dini Tecrübeleri Üzerine Bir Araştırma

A Research on the Religious Experiences of the People

YAZAR

Ethem KARAÇOBAN

Dr. MEB ethemkaracoban@gmail.com

Orcid: 0000-0001-8906-8287

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 25.10.2021

Makale Kabul Tarihi: 04.12.2021

Sayfa Aralığı: 542-585

Öz: İlim erbabının, hitap ettiği insanların dini inanç ve yaşantılarını olabildiğince doğru olarak bilmesi önemlidir. Şüphesiz bunun yollarından biri de insanları bizzat kendi yaşantı ve ifadeleri yoluyla tanımaktır. Makale, bu amaçlarla çalışılan doktora tezinden üretilmiştir. Çalışmanın tamamında, dini hayatın farklı boyutları incelenmiş olmasına rağmen makalede ele alındığı şekliyle, dinî bilgi, ibadet ve davranış boyutlarını kapsayan sorularla dinî hayatın mezkûr boyutları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın uygulamalı araştırma kısmında anket (survey) metodu, temel kavramlar kısmında ise dokümantasyon metodu tercih edilmiştir. Anket sonucunda elde edilen veriler tablolar halinde gösterilmiş, yüzde, frekans ve gerekli olduğu yerlerde ki-kare değerleri doğrultusunda değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Araştırmada dini konuların insanların gündemindeki yerini koruduğu ve halkın temel dini esaslara olan inancının yüksek olduğu görülmüştür. Bilgi boyutu incelemesinde ise halkın dinî bilgilerinde önemli yanlışlıklar olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kelâm, İnanç, Din, İbadet, Dua, Dinî Bilgi, Dinî Tecrübe.

Abstract: It is important for scholars to know the religious beliefs and lives of the people they address as accurately as possible. Undoubtedly, one of the ways to do this is to get to know people through their own experiences and expressions. The article is derived from the doctoral dissertation studied for these purposes. Although the different dimensions of religious life have been examined throughout the study, these dimensions of religious life have been tried to be evaluated with questions covering the dimensions of religious knowledge, worship and behavior as discussed in the article. In the Applied Research part of the study, the survey method was preferred, and in the basic concepts of the documentation method was preferred. The data obtained as a result of the questionnaire were shown in tables, and evaluations were made in line with percentage, frequency and, Chi-square values where necessary. In the research, it was observed that religious issues preserved their place in the agenda of people and the belief of the people in basic religious principles was high. In the knowledge dimension, it was determined that there are important mistakes in the religious knowledge of the people.

Keywords: Kalam, Faith, Religion, Prayer, Religious Experience.

Giriş

1. Araştırmanın Amacı

Güvenilir verilere dayanmadan yaşananlar hakkında doğru hükümler vermek kolay değildir. Bir toplumun nereye gitmesinden daha önemli olan husus şu an nerede bulunduğudür. Bunun en azından genel hatlarıyla bilinmesi gerekir. Toplumun nerede olduğunu bilimsel olarak belirlemeden, değiştirmeye çalışmak, şikâyetleri dinlemeden bir hastalığı tedaviye kalkışmaya benzer. Osman Pazarlı Türkiye’de halkın dinî hayatını ilmî metotlarla inceleme teşebbüsünün olmadığını belirterek konunun önemine vurgu yapar. Bir konu üzerinde sağlam fikirler edinebilmek için önce konuyu etrafıyla bilmek ve tanımak gerekir. Dinî inanç ve yaşantının bilinmesi söz konusu olunca bu ancak dinî yaşayışın her alanıyla ilgili araştırma ve incelemelerle mümkündür.¹ Öyleyse dinî düşüncenin anlamlı bir şekilde ortaya konulmasının ihmal edilmemesi gereken bir boyutu da olgulara dayalı bir araştırma ve yorumlamadır. Yani nereden nereye ve nasıl gideceğimizi bilmek durumundayız. Sağlıklı bir durum tespiti açısından bu kaçınılmazdır.² Bu sebeple insanları elden geldiğince kendilerinden tanımak ehemmiyet arz etmektedir.

İlimlerin tarihi gelişimi çok önemlidir. Bunların mutlaka bilinmesi gereklidir. Belki bundan daha önemlisi ise ilimlerin günümüzdeki durumlarıdır. Kelâm alanında çok değerli çalışmaların olduğunu biliyoruz. Kelâm alanında yapılan bu çalışmalar özellikle kelâm tarihi, metodolojisi, ekoller, kişiler

¹ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 79-80.

² Fazlur Rahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, çev. Alparslan Açıkgenç - M. Hayri Kırbaoğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998), 231.

vs. hakkındadır. Kelâm alanında modern ilmi yöntemlerle yapılan çalışmaların yeterli olmadığını söyleyebiliriz. Biz bu çalışmada, yetersiz olduğunu düşündüğümüz kelâm çalışmalarının güncel boyutuna bir katkı sağlamayı düşündük. Bunun için, halkın kendisini referans alarak toplumunda varlığını sürdüren din anlayışını ve bunun tezahürlerini, bir başka deyişle yaşanan dinî hayatı olabildiğince ortaya koymaya ve bazı yönleriyle kelâm açısından değerlendirmeye çalıştık. Çalışmanın geneli dini tecrübe boyutları çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu makalede ise dini tecrübe boyutlarından bilgi, ibadet ve davranış boyutları üzerinde durulmuştur. Kişilerin sahip oldukları inançlarını tanıma bakımından bu boyutlar hakkında inananların doğru bilgilere sahip olması önemlidir. Zira bilgi, insanlar için karar verme aşamasında etkin bir rol oynar. Bilgimizle doğru ya da yanlış bir tercihte bulunuruz. Bu yönüyle bilgi insanı imana ya da küfre götürür.³ İnsanları harekete geçiren farklı faktörler vardır. Doğru ya da yanlışlığı bir yana bilgi bu faktörlerin en önemlilerindedir. Bilginin bu ehemmiyetinden dolayıdır ki kelâm geleneğinde sadece taklide dayalı iman, bazı alimler tarafından yeterli görülmemiştir. Ehl-i sünnet ekolünün önemli temsilcileri insanın akli ile ait olduğu evreni düşünerek elde edeceği bilgilerle Allah'a ulaşabileceğini dile getirmişlerdir.⁴ Onlara göre kendini tanıyan Rabbini tanır. Kişi kendisi hakkında araştırma ve muhakemede bulunarak bilişsel bir tec-

³ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd, *Kitâbü't-Tevhîd*, neşr. Fethullah Huleyf (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979), 380.

⁴ Bak. Mahmut Ay, "Kelâm'da Akıl İman İlişkisi: Temel Teolojik Yaklaşımlar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/1(Ankara: 2011), 49-68.

rübeyle, kendi varoluşu hakkındaki hikmetleri düşünerek ve araştırarak Tanrı'ya ulaşabilir.⁵

Elbette burada doğruya ulaşmak açısından bu bilgilerin elde edildikleri kaynaklar ve bunların güvenilirlikleri önemlidir. Çalışmada halkın dinî bilgilerinden bazılarıyla bunların elde edildikleri kaynaklar sorgulanıp değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Makalede halk inançları, dini inanç ve yaşantıların halk arasındaki görünümüne işaret etmek, ikincisi ise yeri geldiğinde, kuruntulara dayalı, eski kültürden kalma,⁶ İslâm diniyle doğrudan irtibatlı olmayan inanç ve davranışları tanımlamak üzere iki anlamda kullanılmıştır.

Bilimsel araştırmalar, ya kuramsal bir katkı ya da pratikte karşılaşılan bir probleme çözüm aramak amacıyla yapılır.⁷

⁵ Maturidi, “*Kitabu't-Tevhid*” adlı eserinde “Rabbin Tanınması” başlığı kapsamında “kendini tanıyan Rabbi’ni de tanımış olur” ilkesi çerçevesinde, insanın kendi üzerinde düşünerek ve kendini gözlemleyerek evrendeki diğer varlıklardan farklı ve ayrıcalıklı olduğunu, bu ayrıcalığın da ancak eşsiz ve kusursuz bir varlık tarafından sağlandığını keşfedebilecek yeteneğe sahip olduğunu belirtir. Bkz. Ay, “Kelâm’da Akıl İman İlişkisi: Temel Teolojik Yaklaşımlar”, 57. (20. Dip not)

⁶ Boş inanç (superstition, Osmanlıca bâtil itikad); korku, umursamazlık, çağrışım gibi ruhsal nedenlerle beliren, geleceği bilmek isteğiyle, kimi rastlantısal benzerlikleri, iyilik ya da kötülüğün ön belirtileri olarak değerlendiren, bilimin ve geçerli bir dinin kabullenmediği doğüstü güçlerin varlığını tasarımıyan, kuşaktan kuşağa geçen yanlış inanmalardır. Bu doğrultuda halk inancı, her hangi bir akli temelden yoksun, rasyonel olmayan (irrasyonel) inanış olup kimi nesnelere mutluluk ya da mutsuzluk getirdiklerine inanmaya dayanır. Bu inançların birçoğu ilkel çağlardan kalma olup, gizli sanılan güçlerden korkunun doğurduğu bir kuruntudan ibarettir. Felsefede aklın zayıflığından doğan inançları adlandırır. Bazı müellifler ise bilgi karşıtı olan bütün inançları boş inanç olarak değerlendirmişlerdir. (Hançerlioğlu, “Boş İnanç”, *Felsefe Ansiklopedisi*, 1, 191-192.)

⁷ Remzi Altunışık ve diğer, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2002), 17.

Bu çalışmanın problemi halkın dini yaşantısı ve bilgisiyle ilgili hususların doğru olarak yeterince tanınmamasıdır. Konu farklı yönleriyle farklı disiplinlerin alanlarına girse de neticede insanların sahip oldukları inanç esaslarıyla ilgili olduklarından kelâm açısından da önemli bir problem teşkil etmektedir. Bu çalışmanın temel amacı mezkûr problemi bilimsel yöntemlerle ele alıp bir taraftan kelâm açısından bir değerlendirme yaparken diğer taraftan yapılacak çalışmalar için bir basamak oluşturmaktır.

Değişimin takip edilmesinin çok zor olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Türkiye'nin, özellikle Cumhuriyetle birlikte çok köklü değişimler içine girdiği bir gerçektir. Bu değişim sürecinde halk çoğu zaman temel dini ihtiyaçlarını giderecek imkânı bulamamış ve kültürel krizler yaşamıştır. Böyle bir ortamda insanlar bulabildikleri ölçüde kendilerine uzanan ellere sarılmış ve bunları kurtarıcı olarak görmüş bunun sonucunda da tabîi olarak dinî davranışlarını bu kaynaklar yönlendirmiştir.⁸ Sözü edilen değişimin, kahir ekseriyeti Müslüman olan⁹ Türk insanının dinî hayatı üzerinde ne tür

⁸ M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dinî Hayat* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1993), 59.

⁹ Yapılan çalışmalarda, çalışmanın yapıldığı yerleşim yerlerine göre farklılık gösterse de kendisini Müslüman olarak tanımlayanların oranı oldukça yüksek seviyededir. Ünver Günay'ın, Erzurum çevresinde yaptığı çalışmada katılımcıların tamamının Allah inancına sahip olduğu görülürken (Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat* (İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 1999), 72.) M. Emin Köktaş'ın İzmir'de yaptığı araştırmada, Allah inancı %83,7 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu araştırmada katılımcıların %5,7'si Allah'a inanmadığını beyan etmiştir. Katılımcıların %11,9'unun ise problemleri bir inanca sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. (Köktaş, *Türkiye'de Dinî Hayat*, 78.) Diyanet İşleri Başkanlığının yaptığı

etkiler yaptığı veya bu değişim sonrası Türk toplumunda dinin ne durumda olduğunu ortaya koyan müstakil empirik araştırmaların yok denecek kadar az olduğunu söyleyebiliriz.¹⁰ Çalışmaların az olmasının yanında daha önemli bir husus, yapılan çalışmaların önemli bir kısmının objektiflikten uzak ve tarafgir olmalarıdır.¹¹ Nitekim bunlardan bazıları, modernizm ile çelişmesi diğer bir kısmı dinî inanç ve yaşantıların topluma uyum sağlayamayan insanlara has olduğu iddialarından hareket ederek modernizmin ilerlemesine bağlı olarak dinin varlığının sona ereceğini ifade etmişlerdir.¹² Kelâm ilmi adına ise bu tür araştırmaların kapısı henüz aralanmıştır. İnsanlar nelere inanmaktadır? İnanç konularındaki bilgileri yeterli midir? Sahip oldukları inancın temellendirilmesi yapılıyor mu, yoksa söz konusu olan sadece taklide dayalı bir inanç mı? Halk bilgilerini nereden alıyor? Dinî konular halkın gündemine geliyor mu? Bu soruların kelâm adına cevaplanması önemlidir. Biz bu soruların cevaplarına gücümüz oranında katkı sağlamayı düşündük. Özetle amacımız, insanların, din ile ilgili tutumlarını ve bilgilerini, bu bilgilerin kaynaklarını incelemek ve bu yapılar üzerinde tesir icra eden bazı faktörleri ortaya koyarak yaşanan dinî hayatı tanımlayıp, modern çağın inanç problemlerinden bir kısmını

araştırmada da rakamlar oldukça yüksektir. Buna göre, katılımcıların yüzde 99,2'si İslam dinine mensup olduklarını belirtmişlerdir. (<https://www.aa.com.tr/tr/yasam/turkiyede-dini-hayat-arastirmasi/141424>)

¹⁰ Köktaş, *Türkiye'de Dinî Hayat*, 59.

¹¹ Cemil Meriç'e göre, kimse tarafsız değildir. Tarafsız bir sosyal bilim de yoktur. Bu bilimlerle uğraşan kimselerin öğreneceği ilk husus, sosyal bilimlerin tarafgir olduğudur Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferansları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 19.

¹² Bu görüşler için bk. Köktaş, *Türkiye'de Dinî Hayat*, 60.

tespit ve nihâyet kelâm çalışmalarına bir katkıda bulunmaktır.

2. Araştırmanın Önemi

Kelâm açısından insanı tanıma bağlamında yapılacak çalışmalardan biri de şüphesiz, onun mensubu bulunduğu dinî anlayış ve yaşayış tarzını anlama üzerinde yoğunlaşmak olacaktır. Eğer gerçekten bugün kelâmın daha işlevsel olmasını, sadece zihinsel bir eylem olarak kalmamasını, muhatapını “saadet-i dâreyn” için hazırlamasını istiyorsak yaşanan İslâm’ı elden geldiğince ortaya koymak ve bunun kritiğini yapmak zorundayız. İslâm’ı, onun insan ve kâinat anlayışını ortaya koymanın, muhataplara sunmanın önünde ciddi bir engel kalmaması için güncel haliyle İslâm’ı tanımak elzemdir.

İnsanlar dinî anlayış ve kavrayışlarına göre farklı zaman ve mekânlarda farklı şekillerde ibadet ederler. İnançları adına fedakârlıklarda bulunurlar. Sahip oldukları dinî anlayış onları bu şekilde davranmaya sevk eder. Burada elbette kastedilen sadece farz ya da sünnet ibadetler değildir. Genel olarak insanların inançları adına tüm yapıp ettikleri buna dâhildir. Örneğin ülkenin çeşitli yerlerinden birçok insan, ideal hayat anlayışlarının temsilcileri olarak düşündükleri kişilerin kabirleri olan ziyaret yerlerine akın ederler. Buralarda çok sayıda insan din adına birtakım fiil ve davranışlarda bulunur. Bir araya gelip toplanır ve böylece kendilerine biraz da kutsallaştırdıkları bir faaliyet alanı oluştururlar. Bundan da (çok azı istisna tutulursa) hiçbir maddî kazanç beklemezler. Hatta çoğu zaman maddî olarak kendileri infak ederler. Bu yerler çoğunlukla güçlü bir inanç aşılaman mer-

kezlerdir. Bu insanların birçoğu kırsal alanlarda yani istenilse de kolay kolay ulaşılamayacak yerleşim bölgelerindedir. Bu mekânların ziyaretçileri çoğunlukla kitap okuma gibi bir özelliği olmayan insanlardan oluştuğundan İslâm dininin temel kaynaklarından habersizdirler. Aydın ve düşünürlerin konuşmaları çoğunlukla onların ilgi alanlarının dışında kalır. Bazen de bu konuşmalar haklı ya da haksız olarak onların nefretlerini çeker. Bu toplulukların homojen bir yapıya sahip olmadıkları da bilinir. Onları yüzlerce kilometre mesafelerden koparıp bir araya getiren yegâne faktör, sahip oldukları inançlardır. Saydıklarımız bu insanların bilinen birtakım özellikleridir. Fakat bilinen özelliklerinin yanında bilinmeyen tarafları da çoktur. Ancak bilinmeyenler arasında, bazı hususlar bilinme önceliğine sahiptir. Bu insanlar nasıl bir inanca sahiptir? Dinî inançlarının muhtevası nedir? Onların davranışlarının gerisindeki bilgileri ve bunların kaynakları nedir? Onlarla nasıl iletişim kurulabilir?¹³ gibi soruların cevaplanması önemlidir.

Türkiye'deki halkın kabul ettiği ve yaşadığı İslâm anlayışını örneğin, din hizmetlerini yürütmekle görevli, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınlarından yola çıkarak tanımlamaya çalışmak yanlışlıklara sebep olabilir. Zira yaşanan din genellikle yakın çevreden alınan dindir. Bilhassa halk arasında yaşayan İslâm'ın, "resmi" İslâm anlayışından belirgin çizgilerle ayrılığı 13. asırdan beri bilinen bir husustur.¹⁴ Atay, Müslümanların geri kalmalarını, Müslümanların sahip ol-

¹³ Ali Şeriatî, *Öze Dönüş*, çev. Kerim Güney (İstanbul: Yedi Gece Kitapları, 1991), 356-357.

¹⁴ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990, 49.

dukları gerçek dinden oldukça uzak ve uydurma olarak gördüğü dine bağlar. Atay'a göre Müslümanların uydukları din, kendi atalarından öğrendikleri, ataerkil ve geleneksel töre dinidir.¹⁵

Bahsedilen konunun zorluğu ortadadır.¹⁶ Ancak zorluklara rağmen zikrettiğimiz insanlara nüfuz yönleri bulunur ve sağlıklı bir iletişime geçilebilirse doğruların daha çok insana ulaşmasının önünde ciddi engel kalmaz. Düşünürler, bir mezar ya da benzeri bir yerin demirine, taşına veya ona ait herhangi bir parçaya dokunmak için gözyaşlarına boğulan, orada kendisini bir hiç olarak gören insanı hesaba katmak zorundadır.

3. Araştırmanın Yöntemi

3.1. Model

Bu çalışmada genel tarama modellerinden ilişkisel tarama modeli uygulanmıştır. Genel tarama modelinde, birden çok elemandan müteşekkil evrende, bu evren hakkında genel bir sonuca ulaşmak için evrenin tamamı veya ondan alınacak

¹⁵ Hüseyin Atay, "Niçin Kur'an'a Gidip Kur'an'dan Başlıyoruz?", *Kitap Dergisi*, 75 (Şubat, 1996), 19. Yine Atay'a göre İslâm toplumunda üç türlü din vardır. Bunlardan birisi halkın dinidir ki, örflere, âdetlere, geleneklere dayanan ve halkın kültür seviyesinde olan dindir. İkincisi, âlimlerin dinidir. On dört asır boyunca âlimlerin din adına yazdıkları kitaplarda bulunan dindir. Üçüncüsü ise Kur'an'ın anlattığı dindir. Halkın dini âlimlerin dinine, âlimlerin dininin bir kısmı da Kur'an dinine zıttır. (Atay, "Niçin Kur'an'a Gidip Kur'an'dan Başlıyoruz?", 19.)

¹⁶ Diğer toplumsal olaylarda olduğu gibi inançlar da sorgulanmalıdır. Ancak bunun belli şartlar içinde yapılması gerekir. Aksi durumda düşünürlerle halk nezdinde şüpheli gözüyle bakılır. (Bryan Magee, *Yeni Düşün Adamları*, haz. Mete Tunçay, çev. İlkay Sunar - Hüldan Gürsel (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985), 4.

örneklem üzerinde tarama yapılmaktadır. İlişkisel tarama modeli ise, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını belirlemeyi amaçlayan tarama yaklaşımına denir. İlişkisel tarama modelinde, değişkenlerin birlikte değişip değişmediği; değişme varsa bunun nasıl olduğu tespit edilmeye çalışılır.¹⁷ Makalede, sözü edilen ilişkileri ortaya koymak için, herhangi bir konuyla ilgili olarak, çeşitli kimselerin bilgi, tecrübe ve ilgilerini anlamak amacı ile yapılan soruşturmalar¹⁸ olarak tanımlanan anket tekniğinden yararlanılmıştır. Bir takım olumsuz ve kısıtlı yönleri¹⁹ olmasının yanında anket tekniğinin olumlu yanları daha fazladır.²⁰ Deneklere dağıtılmak üzere hazırlanan anket formu farklı boyutları inceleyecek muhtevada oluşturulmuştur. Bu çerçevede katılımcıların dinî bilgi, ibadet ve davranış boyutlarını kapsamak üzere toplam yirmi bir soru yöneltilmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Evren araştırmanın kapsamına dâhil olan gruptur. Bir başka ifade ile gözlem alanına dâhil obje ya da fertlerin bütününe evren denir. Örneklem ise, evren içinden çeşitli yollarla belirlenen ve evreni temsil gücü olan alt gruptur.²¹

¹⁷ Asiye Bahtiyar-Bilge Can, "Fen Öğretmen Adaylarının Bilimsel Süreç Becerileri ile Bilimsel Araştırmaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi", *Buca Eğitim Fakültesi dergisi* 42 (2016), 50.

¹⁸ Aslantürk, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, 110.

¹⁹ Muzaffer Sencer - Yakut Irmak, *Toplum Bilimlerinde Yöntem* (İstanbul: Say Kitap Pazarlama, 1984), 126-127. Anket yöntemi için ayrıca bk. Neyran Orhunbilge, *Örnekleme Yöntemleri ve Hipotez Testleri* (İstanbul: 1997), 17; Zeki Aslantürk, *Araştırma Metod ve Teknikleri* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001), 110; Altunışık vd, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 71.

²⁰ Herbert Schiller, *Zihin Yönlendirenler*, çev. Cevdet Cerit (İstanbul: Pınar Yayınları, 1993), 168.

²¹ Aslantürk, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, 102-103; Altunışık vd, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 56-57. Örneklem ve ilgili diğer meseleler

Araştırmanın evrenini Gebze, Darıca, Çayırova, Dilovası ve çevrelerinde yaşayan insanlar oluşturmaktadır. Araştırmanın evreni sosyal yapı farklılıklarına göre üst, orta ve alt tabaka olarak gruplara ayrılmış, daha sonra belirlenen bu yerleşim yerlerinden “tesadüfi örnekleme”²² yöntemiyle araştırmanın örnekleme tespiti edilmiştir.

3.3. Verilerin Toplanması ve Yorumlanması

Toplam 61 sorudan oluşan anket, beş yüz kişiye dağıtılmış geriye dönen anketler gözden geçirilmiş, (yalnızca bir seçenek işaretlemesi gerekirken birden fazla seçeneğin işaretlendiği anketler gibi) usulüne uygun olarak doldurulmadığı tespit edilen anketler değerlendirme dışı bırakılmıştır. Uygun doldurulduğu tespit edilen 398 anket, SPSS istatistiksel paket programında değerlendirilmiştir.

4. Araştırma Bulguları-Dinî Tecrübenin Boyutları

Dinî tecrübenin farklı boyutları üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmada dinî tecrübenin bilgi, ibadet ve davranış boyutları üzerinde durulmuştur.

4.1. Bilgi Boyutu

için bk. Orhunbilge, *Örnekleme Yöntemleri ve Hipotez Testleri*, 1-124; Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2000), 62; Mine Arlı - M. Hamil Nazik, *Bilimsel Araştırmaya Giriş* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2001), 73; Fazıl Yozgat, *Bilimsel Araştırma Metodları* (Ankara: Yargı Yayınevi, 2001), 20-21.

²² Örnekleme için bk. Orhunbilge, *Örnekleme Yöntemleri ve Hipotez Testleri*, 3; Aslantürk, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, 102-109; Altunışık vd, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 61; Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 65; Arlı - Nazik, *Bilimsel Araştırmaya Giriş*, 74.

İman ile bilgi arasında sıkı bir ilişki vardır. İslâm mezhepleri arasında bilginin iman ile olan münasebeti konusunda görüş ayrılıkları mevcuttur. Kelâmcılar imanda bilginin önemine dikkat çekmişlerdir. İman bilgiden ibaret olmamasına rağmen bilgi insanı tasdik etmeye götürür.²³ Ancak imanla beraber kullanılan bu bilgi tecrübî bilgi olmayıp, iman edenler tarafından kabul edilen metotlarla elde edilmiş vahye dayalı bir bilgidir.²⁴ Bilginin kaynağı ve doğruluk derecesi önemlidir. Herhangi bir konu hakkında açık ve seçik olarak duruma hâkim olmak bizi hatadan oldukça uzak tutacaktır. Çünkü açık ve seçik olarak bilmek demek, doğru olarak bilmek anlamına gelir. Yanılma bilginin objesini bulanık ve karışık olarak kavramaktan kaynaklanır.²⁵ Bazı düşünürler, İslâm dünyasındaki yönetimlerin bozulmasını, Müslümanların geri kalmalarını İslâm dininin yeteri kadar bilinmemesine bağlamışlardır. Buna göre, İslâm dünyasında görülen ceberrut ve liyakatsiz liderlik neden değil sonuçtur. Bu liderlik İslâm ve dünya görüşü hakkındaki bilginin doğru anlaşılmasından kaynaklanmaktadır.²⁶ Doğruyu seçebilmek için doğru bilgiye sahip olmak şarttır. Müslüman halklar arasında görülen inanç ve iman karmaşasının temel nedeni, tevhidi, imanın temel şartlarını ve farz-ı ayn diye adlandırdığımız bilgi kategorisinin kapsamına giren inançla ilgili diğer esasları bilmemektir.²⁷ Dinî bir yaşantı açısından

²³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 380.

²⁴ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı* (İstanbul: Rağbet, 2002), 49, 78-79.

²⁵ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990), 261.

²⁶ S. Nakip Attas, *Modern Çağ ve İslâmî Düşünüşün Problemleri*, çev. Mahmut Erol Kılıç (İstanbul: İnsan Yayınları, 1989), 137.

²⁷ Attas, *Modern Çağ ve İslâmî Düşünüşün Problemleri*, 141. Attas burada Müslümanların inanç ve amelde yanlış yollara sapmalarının nedeninin, bazı

tek başına yeterli olmamasına rağmen bilginin önemi ortadadır. Zira bilgi iman için ön şarttır. İnsan asgari seviyede de olsa inandığı şeyleri hakkında bilgi sahibidir. Bir dinin iyi bir şekilde öğrenilebilmesi ise bir bakıma bu bilgilerin alındıkları kaynağın keyfiyetine bağlıdır. İnanç konularında asr-ı saâdet döneminde gösterilen teslimiyetin sebebini burada aramak gerekir. Gerçi az da olsa Hz. Peygamber devrinde de bazı konularda tartışmalar vuku bulmuştur. Ancak bunlar en azından asr-ı saâdette yaygınlık kazanmamış mevzi tartışmalar olarak kalmışlardır. Acaba daha sonraki devirlerle kıyaslandığında sayıları az da olsa Hz. Peygamber zamanında yapılan bu tartışmalar neden yaygınlık kazanmadı? Bu devirde yaşayan insanların cahilî âdetlere, onların canlı oldukları çağlara daha yakın olmasına, hemen hemen tamamının bir zamanlar cahilî inanç ve âdetlerin müntesipleri olmalarına rağmen bu tartışmalar neden problem teşkil etmedi? Bunun bize göre en kuvvetli açıklaması ilk devir Müslümanlarının bizzat Hz. Peygamber ve onun risâletine bağlılıkları ve ona tereddütsüz güvenmeleriyle ilgilidir.

4.1.1. Bazı Dinî Konuların Bilinmesiyle İlgili Bulgular

Katılımcıların, dinî bilgi düzeylerini test için Kur'an'da adı geçen bazı peygamberler sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplarda ilk sıralarda doğru cevap olan Hz. Yusuf, Hz. Âdem ve Hz. Harun şıkları yer alırken, sırasıyla Hz. Ömer,

düşünürlerin sık sık atıfta bulunmalarının aksine, Hz. Peygamber'in beşerliği ve kutsileştirilmesi gibi yaratılmış doğası üzerindeki her hangi bir meseleyle ilgisi olmadığını belirtir. (Attas, *Modern Çağ ve İslâmî Düşünüşün Problemleri*, 141.)

Hz. Ali ve Hz. Ebû Bekir'i de peygamber olarak görenler olmuştur (tablo 1). Soruda adları istenen üç peygamberin, denekler tarafından doğru bilinme oranları bir araya getirildiğinde yukarıdan aşağıya doğru, Hz. Âdem, Hz. Yusuf ve Hz. Harun şeklinde bir sıralama oluşur. Hz. Harun'un denekler tarafından peygamber olarak bilinme oranı, diğer iki peygamberden oldukça düşüktür. Tablonun bu şekilde oluşmasının muhtemel nedenlerinden birisi, Kur'an'da da yer alan Hz. Âdem ve Hz. Yusuf'un hayat hikâyelerinin halk arasındaki yaygınlığıdır. Burada Hz. Âdem'in ilk insan ve ilk peygamber olmasını da hesaba katmak gerekir.

Tablo 1: Katılımcıların Peygamberler Hakkındaki Bilgi Durumlarına Göre Dağılımı (x)

Hangisi Kur'an'da adı geçen peygamberdir?	Sayı	%
Hz. Yusuf	255	64,07
Hz. Âdem	299	75,1
Hz. Ali	47	11,8
Hz. Ebû Bekir	45	11,3
Hz. Harun	128	32,1
Hz. Ömer	49	12,3

(x) Denekler birden fazla seçenek işaretleme konusunda serbest bırakılmıştır.

Yine katılımcıların, dinî bilgilerini test için seçilmiş sorulardan olan "Kur'an-ı Kerim hakkında hangisi doğrudur?" sorusuna katılımcıların, büyük bir çoğunluğu (tablo 2), sorunun doğru cevabını teşkil eden "Allah'ın Hz. Muhammed'e indirdiği ilahî kitabın adıdır" maddesini işaretlemişlerdir. Bunların oranları %85,7'dir. Bunu "Kısmen Allah'ın

Hz. Muhammed'e indirdiği vahiylerden, kısmen Hz. Muhammed'in sözlerinden oluşan kitaptır" maddesini işaretleyenler takip etmiştir. Bunların oranları ise %7,3'tür. "Hz. Muhammed ve ashabının hayat ve uygulamalarının anlatıldığı bir kitaptır" diyenler %2,5 iken "Hz. Muhammed'in sözlerinden oluşan bir kitaptır" fikrinde olanlar ise %,5'lik bir orana sahiptir. Bu soruya katılımcıların %4,3'ü cevap vermemiştir. "Hangisi Kur'an'da adı geçen peygamberdir?" sorusuna verilen cevapları kapsamında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin bazı insanlar tarafından peygamber olarak bilinmelerini göz önünde bulundurarak sonuçların, halkın inandığı hususlar hakkında yeterli ve doğru bilgiye sahip olmadığını gösterdiğini ifade edebiliriz. Benzer sorulara verilen cevapların zaman ve yerleşim yerlerine göre değişiklik gösterdiğini belirtmemiz gerekir. Konu kapsamında 1965 ve 66'lı yıllarda Osman Öztürk tarafından yapılan ankette "Kur'an nedir?" sorusuna verilen cevaplara bakmak faydalı olacaktır. Ankete katılan 431 kişiden ancak % 39'u bu soruya doğru cevap verebilmiştir. Konu hakkında bilgi sahibi olmayan ya da yanlış cevap verenlerin oranları ise %61,0'dır.²⁸ Rakamlar karşılaştırıldığında, yeterli olmamasına rağmen bugünkü tablonun çok daha iyi olduğu söylenebilir. Bize göre bu iyileşmenin nedeni çeşitli şekillerde yapılan din öğretiminin yaygınlaşmasıdır.

Tablo 2: Katılımcıların Kur'an Tanımlarıyla İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

²⁸ O. Pazarlı, *Din Psikolojisi*, 77-79.

Kur'an hakkında hangisi doğrudur?	Sayı	%
Allah'ın Hz. Muhammed'e indirdiği ilâhî kitabın adıdır.	341	85,7
Kısmen Allah'ın Hz. Muhammed'e indirdiği vahiylerden kısmen Hz. Muhammed'in sözlerinden oluşan kitaptır	29	7,3
Hz. Muhammed'in sözlerinden oluşan kitaptır	2	,5
Hz. Muhammed ve ashabın hayat ve uygulamalarının anlatıldığı kitaptır	10	2,5
Cevapsız	16	4,0
Toplam	398	100,0

Katılımcıların, bilgi seviyelerini test için sorulan sorulardan bir başkası olan “Mevlid için aşağıdakilerden hangisi doğrudur?” sorusuna verilen cevaplar ilgi çekicidir (tablo 3). Soruya verilen cevaplar arasında ilk sırayı %47,0’lık bir oranla doğru cevap olan “Hz. Muhammed’i övmek için yazılmış bir şiiirdir” diyenler olsa da bu oldukça düşündürücü bir rakamdır. Mevlid için “Kur’an’dan bir bölümdür” diyenlerin oranları ise %32,9’ile ihmal edilemeyecek ölçüde bir yekûn tutmaktadır. Mevlid için, “Hz. Muhammed’in sözlerinden oluşur” diyenlerin oranları %7,5, soruya cevap vermeyenlerin oranları ise %12,6’dır. Bir başka ifade ile söylemek gerekirse, katılımcıların %40,4’lük bir bölümünün mevlidin ne olduğunu bilmedikleri ortaya çıkmaktadır. Bu konuda susmayı tercih edenler ise %12,6’dır ki bunların da mevlidin ne olduğu hususunda doğru bilgiye sahip olmadıkları varsayılabilir. Ölüler arkasından yedinci, kırkinci, elli ikinci günlerinde ya da yıl dönümlerinde icra edilen, köken itibariyle

Mevlid için aşağıdakilerden hangisi doğrudur?	Sayı	%
Kur'an'dan bir bölümdür	131	32,9
Hiz. Muhammed'in sözlerinden oluşur	30	7,5
Hiz. Muhammed'i övmek için yazılmış bir şiir- dir	187	47,0
Cevapsız	50	12,6
Toplam	398	100,0

eski olan ve kısmen şekil değiştirerek varlığını sürdüren törenler, günümüzde mevlid ya da hatim okutulması şeklinde icra edilmektedir. Katılımcıların ölümler arkasından yaptıkları bakılırsa mevlid okutmanın hatim yapmadan daha önde olduğu görülür (Tablo10).

Tablo 3: Katılımcıların Mevlid Tanımlarıyla İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

4.1.2. Dinî Bilgilerin Elde Edildiği Kaynaklar

Katılımcıların, konu hakkında sorulan soruya verdikleri cevaplarda (tablo 4) ilk sırada aileler yer alırken, bunu sırasıyla din görevlileri ve kitle iletişim araçları takip etmektedir. Dinî bilgilerini devlete bağlı okullar ile tarikat ya da cemaatlerden alanların oranları eşit görünmektedir. Dinî bilgileri içeren sorulara verilen cevaplardan hareket ederek söyleyecek olursak; Katılımcıların, dinî konularda ilk iki sırada tercih ettikleri kaynaklardan ailelerin dinî bilgilerinin yeterli olduğunu söylemek zordur. Cami imamlarının yetersizliği ise yapılan bazı araştırmalarda görülmüştür.²⁹

²⁹ İmamların hadis bilgilerinin mahiyeti üzerine yapılan bir araştırmada imamların bu konuda yeterli olmadıkları tespit edilmiştir. Aynı araştırmada imamlar, kendilerine sorulan birçok hadis ve mevzû hadisin âyet

Tablo 4: Katılımcıların Dinî Bilgilerini Aldıkları Kaynaklara Göre Dağılımı (x)

Dinî bilgilerinizi nereden alıyorsunuz?	Sayı	%
Ailemden	161	40,4
Devlet okullarından	28	7,03
Tarikat ya da cemaat içinde yetkili biri-	28	7,03
Kitle iletişim araçlarından	51	12,8
Din görevlilerinden	143	35,9
Başka	51	12,8

(x) Denekler birden fazla seçenek işaretleme konusunda serbest bırakılmıştır.

Katılımcıların, dinî konularda merak ettikleri hususları sormada tercihlerinin ilk sırasını cami imamlarının (tablo 5) aldığı görülür. İkinci sırada ise müftüleri tercih edenler gelmektedir. Bu ikisini, merak ettikleri hususları sormak için başka kaynaklara müracaat edenler izlemektedir. Dördüncü sırayı bir cemaat başkanı ya da yetkilisi alırken vaizler tercihler arasında son sırada yer almaktadır. İmamların ilk sırayı almaları onların cemaatle daha çok beraber olmaları ve insanların daha kolay ulaşma imkânlarıyla açıklanabilir.

Tablo 5: Katılımcıların Dinî Problemlerini Çözmede Tercih Ettikleri Kişilere Göre Dağılımı

olduğunu söylemişlerdir. (Mehmet Bilen, "Cami İmamlarının Hadis Bilgilerinin Mahiyeti Üzerine Tecrübî Bir Araştırma", *İslâmiyât*, 4/1 (2001), 73-88.)

Dinî konularda merak ettiğiniz bir hususu sormak için kimi tercih eder-	Sayı	%		
Cami imamını	119	29,9		
Müftüyü	108	27,1		
Vaizi	27	6,8		
Bir cemaat başkanı ya da yetkilisini	41	10,3		
Başka	90	22,6		
Cevapsız	13	3,2		
Toplam	398	100		

4.2. İbadet Boyutu

Kutsala inanç ve bağlılığı simgeleyen her türlü davranış ibadet olarak değerlendirilebilir. İslâm dini bağlamında ise ibadet, Allah ile kurulan ilişkinin, belirli fiillerle ortaya konulmasıdır. Bir başka ifade ile ibadet, din mensuplarının yerine getirdikleri dinî pratiklerin bütünüdür. Bütün dinlerde temel inanç esaslarından sonra birtakım ibadetler gelir. Dinler, inananlarından belirli zaman ve mekânlarda belirli ibadetleri yerine getirmelerini ister. Bu ibadetler sahibine çeşitli yönlerden etki eder. Örneğin bunalımların birçoğu ibadet ve duâ yoluyla giderilir. Yapılan bir araştırmada dinî ibadetleri yerine getiren üniversite öğrencileri arasında modern çağın en önemli psikolojik rahatsızlıklarından olan sosyal anomi ve yabancılaşmanın ya çok küçük oranlarda olduğu ya da bu rahatsızlıklara yakalanan kişilere rastlanılmadığı ortaya çıkmıştır.³⁰ İbadetleri yerine getirme çoğunlukla

³⁰ Akif Hayta, "İbadetler ve Ruh Sağlığı", *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*; Hayati Hökelekli vd, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 118-120.

gözlemlenebildiğinden, özellikle Batı'da yapılan dindarlık araştırmalarında özel bir öneme sahiptir. İslâm dininde üzerinde ısrarla durulan ibadet namazdır. İnanan kişi namaz ibadeti ile Allah karşısında kendi eksikliğini kabul ederken, Allah'a bağımlılığını hem şükran ifadeleri hem de beden hareketleri ile teslim eder. Kur'an'da namazla ilgili birçok âyet vardır. İlgili âyetlerden bazılarında sadece namazın gerekliliğinden değil, onun fonksiyonundan da bahsedilmiştir. Örneğin, gereği gibi kılınan namaz sahibini kötülüklerden uzaklaştırır.³¹ Fakat gereği gibi kılınmayan namazda böyle bir fonksiyon bulunmamaktadır.³² Demek ki diğer ibadetlerde de olduğu gibi namazın bir de eğitim boyutu bulunmaktadır. Kişi, namazla beraber aldığı bu eğitim yoluyla yaşadığı psikolojik çatışmalardan da kurtulabilir.³³ Bu araştırmada ibadetleri yerine getirme hususu araştırılırken, deneklere, hem yapılması zorunlu olan farz ibadetlerden hem de farz ibadetlerin dışında olmasına rağmen, inanan kişinin hayatında oldukça büyük bir öneme sahip olan Kur'an okuma ve dua etme gibi hususlardan soru yöneltmiştir. Makalede ise sadece farz olmayan ibadetlere ait tablolar değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

4.2.1 Kur'an Okuma ile İlgili Bulgular

Kur'an-ı Kerim'de anlatılan konuların bütün çağlarda doğru ve geçerli olduğuna büyük bir çoğunlukla inanan katılımcıların, tablodaki rakamlardan hareketle Kur'an'la olan ilgilerinin aynı düzeyde olduğunu söylemek mümkün de-

³¹ Âyetin metni için bak. el-Ankebût, 29/45.

³² Âyetlerin metni için bak. el-Mâûn, 107/4-7.

³³ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 242-243.

Halkın Dini Tecrübeleri Üzerine Bir Araştırma

ğildir (tablo 6). Kur'an-ı sık sık okuyanların oranları % 28,9', ara sıra okuyanlar ise % 31,9'dur. Bunların ikisini bir arada değerlendirecek olursak katılımcıların, % 60,8'i ancak Kur'an okumaktadır. Katılımcıların % 39'2'si ise Kur'an-ı hiç okumamaktadır. Kur'an okumayanlar içerisinde katılımcıların bir kısmı Kur'an okumayı bilmemektedir ki bunların denekler içerisindeki oranları %33,4'tür. Bu oranın son yıllarda camiler ve Kur'an kurslarında yapılan çalışmalarla düştüğünü yani Kur'an okuyabilen insanların sayılarının arttığını düşünüyoruz. Diğer bir kısmı ise yanlış okuma korkusuyla Kur'an okumamaktadır. Bu konu üzerinde de hassasiyetle durulması gerektiği kanaatindeyiz. Zira insanlar yanlış okuma korkusuyla, zamanla Kur'an'dan uzaklaşmaktadır. Bu soruya cevap olarak başka şıkkını işaretleyenlerin oranları % 1,3, cevap vermeyenlerin oranı ise %,3 olarak ortaya çıkmaktadır.

Kur'an'ı Kerim hususunda size uygun olanı işaretleyin.	Sayı	%
Sık sık okurum	115	28,9
Ara sıra okurum	127	31,9
Yanlış okuma korkusuyla hiç okumam	17	4,3
Okumayı bilmiyorum	133	33,4
Başka	5	1,3
Cevapsız	1	,3
Toplam	398	100,0

Tablo 6: Katılımcıların Kur'an Okuma Durumlarına Göre Dağılımı

4.2.2 Dua ile İlgili Tutum ve Davranışlar

Dua insanla Allah arasında bir iletişimdir. Yüce bir varlık karşısında insanın zayıflığını kabullenmesi esasına dayanır. Duanın asıl amacı ise, kulun halini Allah'a arz etmesidir.³⁴ İcra edilişleri farklı olmakla beraber bütün dinlerin mensupları arasında duaya rastlanır. İlkel olarak tanımlanan inanç sistemlerinde dua, bazen sihir ve büyü ile bazen de tanrılara kurban yoluyla gıda sağlayıp karşılığında menfaat beklemekten ibarettir. Tevhidî dinlerde dua gerçek manada yapıldığında sadece elde edilecek bir sonucu elde etme değil aynı zamanda Allah'a yaklaşmadır. İbn Manzûr, Allah'ın birliğini söyleme, Allah'ı övme, O'ndan af ve merhamet dileme ya da dünyevî bir istekte bulunmayı duanın şekilleri olarak sıralamıştır.³⁵ Hamd ya da şükür ifadesi olarak veya işlenen hatalardan dolayı pişmanlık duyularak yapılan dualar kişide psikolojik bir rahatlık sağlar. Ahlâkî temizlenmeye yol açar.³⁶ Kur'an'da duanın sadece Allah'a yapılması istenmiş, bunun dışında putlara ya da kendilerine mutlak üstünlük vasıfları verilen diğer yaratıklara dua edilmesi kesinlikle yasaklanmıştır.³⁷ Ankete katılanların %94,2'si samimi olarak yapıldığı takdirde Allah tarafından duaların kabul

³⁴ Duânın tanımı, dua esnasında insanın psikolojik durumu ve dua çeşitleri için bk. Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 211.

³⁵ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, "dav", Mısır, 1401/ 1981.; Selahattin Parlador, "İslâm'da Duâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1994), 9/ 530.

³⁶ Parlador, "İslâm'da Duâ", 531.

³⁷ Âyet için bk. eş-Şuarâ, 26/213.

Halkın Dini Tecrübeleri Üzerine Bir Araştırma

Samimi olarak yapıldığı takdirde Allah'ın duaları kabul edeceğine inanıyor musunuz?	Sayı	%
Evet inanırım	375	94,2
Kararsızım	14	3,5
Hayır inanmam	7	1,8
Cevapsız	2	,5
Toplam	398	100,0

edileceğine inanmaktadır (tablo 7). Allah'ın duaları kabul edeceğine "İnanmam" diyenlerin oranı %1,8, "kararsız" olanların oranları %3,5'dir. Katılımcıların, %0,5'i bu soruya cevap vermemiştir.

Tablo 7: Duaların Kabul Olup–Olmayacağına Dair Bulgular

Tabloda da görüleceği gibi (tablo 8) katılımcıların, hemen hemen tamamı çeşitli zamanlarda dua etmektedirler. Dua

Dua ile ilgili olarak size uygun olanı işaretleyin.	Sayı	%
Cenaze, mevlid gibi özel durumlarda dua ederim	53	13,3
Sıkıntılı olduğum zamanlarda dua ederim	86	21,6
Namazlardan sonra dua ederim	108	27,1
Namaz dışında da sık sık dua ederim	236	59,2
Dua etmem	6	1,5
Başka	19	4,7

etmem diyenlerin oranları çok düşük kalmaktadır.

Tablo 8: Katılımcıların Dua Etme Durumlarına Göre Dağılımı (x)

(x) Katılımcılar birden fazla seçenek işaretleme konusunda serbest bırakılmıştır.

4.2.3. Kandil Gün ve Geceleri ile İlgili Bulgular

Katılımcıların, kandil gün ve gecelerinde yaptıkları ibadet ve davranışlarda (tablo 9) ilk iki sırayı namaz kılma ve yakınların kandillerini kutlama almaktadır.

Tablo 9: Kandil Gün ve Gecelerinde Yapılan Davranışlara Göre Dağılım (x)

Kandil gün ve gecelerinde neler yaparsınız?	Sayı	%
Namaz kılarım	328	82,4
Fakirlere yardım ederim	110	27,6
Yakınlarımdan kandillerini kutlarım	319	80,1
Dinî içerikli vaaz ya da sohbet dinlerim	226	56,7
Kandiller diğer gün ve gecelerden farksızdır. Bu yüzden	14	3,5
Başka	16	4,02

(x) Katılımcılar birden fazla seçenek işaretleme konusunda serbest bırakılmıştır.

4.2.4. Ölülerin Arkasından Yapılan Faaliyetlerle İlgili Bulgular

Ölümler arkasından birtakım dinî vecibe ve geleneksel âdetlerin icra edilmesi hem bütün kültürlerde çok yaygın, hem de bu anlayışın tarihi oldukça eskidir. Türkler Müslüman olmadan önce de çeşitli törenler yaparlardı. Bugün ölen kişinin arkasından icra edilen faaliyetlerin çoğunluğu Türk-

Ölen yakınınız için ne yaparsınız?	Sayı	%
Mevlid okutma	224	56,2
Hatim indirme veya indirtme	205	51,5
Fakirlere yardım etme	130	32,6
Dua	235	59,04

lerin eski dinî ve kültürel anlayışlarının bir devamı mahiyetindedir.³⁸ Katılımcıların, “Yakınınız olan birisi vefat ederse aşağıdakilerden hangilerini yaparsınız?” sorusuna verdikleri cevaplarda ilk sırayı (tablo 10), ölünün arkasından dua etme, ikinci sırayı mevlid okutma, üçüncü sırayı ise “hepsi” maddesini işaretleyenler almaktadır. “Hatim indirme veya indirtme” dördüncü sırada, fakirlere yardım etme beşinci sırada yer almaktadır.

Tablo 10: Katılımcıların Ölen Kişi İçin Yaptıkları Faaliyetlere Göre Dağılımı (x)

(x) Katılımcılar birden fazla seçenek işaretleme konusunda serbest bırakılmıştır.

4.3. Davranış Boyutu

4.3.1. Dini Tecrübe Boyutu

Dinî tecrübe terimi ile insanın dinî eğilimleri, dinî duygu ve sezgileri tasvir edilir. Dinî tecrübe daha çok duygu ile kavranan bir durumu ifade eder. Açıktır ki burada duygusal boyut öne çıkmaktadır. Dolayısıyla dinî tecrübe subjektif yapıdadır. Eksik ve yanlış olsa da bazı düşünürler tarafından dindarlığın temeli olarak kabul edilir. Dinî tecrübe, insanın hayatının güçlükleriyle başa çıkmasına yardım eder ve ona

³⁸ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 520.

Şu anki dinî inanç ve yaşantınızla daha önceki arasında fark var mı?	Sayı	%
Evet	146	36,7
Hayır	247	62,1
Cevapsız	5	1,3

emniyet duygusu verir. Bu tecrübenin konusu kutsal ya da ilâhî kudrettir.³⁹

4.3.1.1. Dinî İnançlarda Meydana Gelen Değişiklikler ve Bunların Nedenleri

Ankete katılanların %36,7'lik bir dilimi şu anki dinî inanç ve yaşantıları ile daha önceki inanç ve yaşantıları arasında bir farklılığın, bir değişimin olduğunu beyan etmişlerdir (tablo 11). Buradaki değişimin keyfiyeti, değişmenin hangi noktalarda olduğu hususu ise başka bir çalışma içerisinde değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Dinî inanç ve yaşantılarında değişiklik olmadığını beyan edenlerin oranları %62,1, cevap vermeyenlerin oranları ise %1,3'tür.

Tablo 11: Katılımcıların Dinî Hayatlarında Değişim Olup Olmadığına Göre Dağılımı

³⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 129.

Toplam	398	100,0
--------	-----	-------

Dinî inanç ve yaşantısında değişiklik olanlar bu değişime neden olarak birinci sırada okudukları kitapları (tablo 12), ikinci sırada eğitimi, üçüncü sırada ise din görevlilerini göstermişlerdir. Daha sonra ise sırasıyla kitle iletişim araçları ve tarikat ya da cemaatler gösterilmiştir. Bu etkenlerin en sonunda ise bilim gelmektedir.

Tablo 12: Katılımcıların Dinî Hayatında Meydana Gelen

Dinî hayatınızda değişme olduysa bunun nedeni nedir?	Sayı	%
Eğitim	50	12,5
Din görevlileri	35	8,7
Kitle iletişim araçları	25	6,2
Bilim	18	4,5
Tarikat ya da cemaat	27	6,7
Okuduğum kitaplar	59	14,8
Başka	17	4,2

Değişimlerin Nedenlerine Ait Bulgular (x)

(x) Katılımcılar birden fazla seçenek işaretleme konusunda serbest bırakılmıştır.

4.3.1.2. Dinî İnançlar Hususunda Duyulan Şüphelerle İlgili Bulgular

İnsanların inançlarını oluşturan hususlardan biri ya da bir kaç hakkında şüphelerinin olması, ya da anlayamadıkları

dolayısıyla emin olamadıkları hususlar hakkında mütereddit olmaları sık rastlanılan bir durumdur. Gayesine göre yapılan tanımlardan da anlaşılacağı gibi kelâmın muhtemel şüpheleri izale etme gibi bir fonksiyonunun olduğu da görülür. Ancak burada şüphenin çeşitli şekillerde tezahür edebileceğini hatırdan çıkarmamak gerekir. Örneğin şüphe bazen karardan önceki tereddüt halini, karar verememeyi ifade eder.⁴⁰ Bu durumda felsefî anlamda inançsızlık ve imansızlık söz konusu değilken⁴¹ bu hal kelâmî bağlamda da ne inanç ne de imanı temsil eder. Haddi zatında böyle bir şüphe imanın oluşumuna engel teşkil eder. Öte yandan inanmaya engel olabilecek kuşkudan arındırılmayan iman bireyin kişiliği üzerinde de parçalayıcı bir rol oynar. Bu durumdaki insanların temel özelliği, endişe, suçluluk ve ümitsizlik içindeki tedirginliktir.⁴² Hâlbuki iman bütünleştiricidir. Diğer yandan şüphe dayanak aramaya, inceleme ve araştırmaya da işaret eder. Şüphe Antik Yunan felsefesinde araştırma ve inceleme anlamına gelen “skeptesthai”⁴³ terimiyle ifade edilmiştir. Öyleyse şüphe genel olarak; imana zıt olan şüphe ve imana götüren bir vasıta, bir aşama olan şüphe olmak üzere ikiye ayrılabilir.⁴⁴ Ashab arasında zaman zaman şahit olduğumuz durumları imanda olgunluğa götüren şüphe olarak değerlendirebiliriz.⁴⁵

⁴⁰ Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, 40.

⁴¹ Hanefî Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, İstanbul: İFAV, 1992, 40.

⁴² Temel Yeşilyurt, “Seküler Dünyada İman Toplulukları”, *İslâmiyât*, 4/3 (2001), 126.

⁴³ Orhan Hançerlioğlu, “Şüphencilik”, *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1977, 6, 203.

⁴⁴ Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, 41.

⁴⁵ İlgili hadisler için bk. Müslim, *el-Câmiu’s-sahîh* (İstanbul, 1992), “İmân” 60; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: 1992), 2/ 456.

Katılımcıların, %91,5'lik kısmı bu konuda sorulan soruyla ilgili olarak sahip oldukları dinî inançlarıyla ilgili herhangi bir şüphelerinin olmadığını belirten "hayır" seçeneğini işaretlemişlerdir (tablo 13). Zaman zaman şüpheyeye düşenlerin oranları %4,5, cevap vermeyenlerin oranları ise %4,0'dır. Şüpheyeye düşenlerin ne tür bir şüpheyeye içinde olduklarını bilmiyoruz. Yapılan farklı çalışmalarda da inançlarıyla ilgili olarak şüpheyeye düştüğünü ifade edenler olmuştur. Bunların Müslümanlık aidiyetlerinde şüpheyeye olmadığını, kendileri açısından inançlarla ilgili konularda cevap bulamadıkları hususlar olduğunu düşünüyoruz.⁴⁶ Şüphelerin önemli bir kısmın da mükemmel olma arzusundan ya da bilgi yetersizliğinden kaynaklandığını ifade edebiliriz. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığının araştırmasında "Öldükten sonra yeniden diriltileceği ve yaptıklarının hesabını vereceğini düşünenlerin" oranı yüzde 96,2 dir.⁴⁷

Tablo 13: Katılımcıların Dinî İnançlarında Şüpheyeye Düşüp Düşmemelerine Göre Dağılımı

Dinî inançlarınızda hiç şüpheyeye düştünüz mü?	Sayı	%
Hayır	364	91,5
Zaman zaman şüpheyeye düşüyorum	18	4,5
Cevapsız	16	4,0

⁴⁶ Mehmet Emin Özafşar, "Türkiyede Dinî Hayat Araştırması Üzerine Mehmet Emin Özafşar ile Söyleşi", (Faruk Görgülü) *Diyanet Aylık Dergi*, 253 (Eylül: 2014), 23.

⁴⁷ *Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması*, <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/turkiyede-dini-hayat-arastirmasi/141424>

Toplam	398	100,0
--------	-----	-------

4.3.1.3. İbadetlerin İman Üzerindeki Etkisi

Katılımcıların, % 91,2'si ibadetlerin insanları iman bakımından olgunlaştıracağı düşüncesine katılırken (tablo 14), bu düşünceye katılmayanların oranı % 3,0, kararsız olanların oranı % 4,8, soruya cevap vermeyenlerin oranı ise % 1,0'dır.

Tablo 14: İbadetlerin İmanı Olgunlaştırmadaki Rolüne Katılıp Katılmamaya Göre Dağılım

İbadetler insanları iman bakımından olgunlaştırır.	Sayı	%
Katılıyorum	363	91,2
Kararsızım	19	4,8
Katılmıyorum	12	3,0
Cevapsız	4	1,0
Toplam	398	100,0

4.3.2. Sosyal Boyutu

4.3.2.1 Tarikata Mensubiyet

Tarikatlara mensubiyet ile ilgili sorulara birtakım nedenlerden dolayı herkesin açık ve doğru bir şekilde cevap vermesi beklenilmeyebilir. Ancak verilen cevaplardan hareket edilecek olursa (tablo 15), bir tarikat ya da cemaate mensup olanların oranlarının %16,8, herhangi bir cemaat ya da tarikata mensubiyetlerinin olmadığını belirtenlerin oranlarının ise %80,7' olduğu görülür.

Tablo 15: Katılımcıların Tarikat ya da Cemaate Mensubi-

Bir tarikat ya da cemaate mensup musunuz?	Sayı	%
Evet	67	16,8
Hayır	321	80,7
Cevapsız	10	2,5
Toplam	398	100,0

yetlerine Göre Dağılımı

Bir tarikat ya da cemaate mensup olanların %14,9'u arayış içerisinde olduğundan tarikat ya da cemaate girdiğini belirtirken (tablo 16), tavsiye üzerine girdiklerini beyan edenlerin oranları %13,4'tür. İslâm dininin, tarikat ya da cemaate mensup kişiler arasında daha iyi bir şekilde yaşandığını görüp buralara girenlerin oranları ise %56,7'dir. Bu veriler, pratiğe dökülen inanç ya da düşüncelerin; yaşanan dinî hayatın (doğru ya da yanlışlığı bir tarafa), insanlar üzerindeki etkisini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Tarikat ya da cemaatlere başka bir nedenden dolayı girenlerin oranları ise %14,9'dur.

Tablo 16: Katılımcıların Tarikat ya da Cemaate Giriş Nedenlerine Göre Dağılımı

Tarikat ya da cemaate mensup iseniz buraya neden girdiniz?	Sayı	% (Evetler içinde)
Arayış içinde olduğumdan	10	14,9
Tavsiye üzerine girdim	9	13,4

Gerçek İslâmî yaşantıyı orada gördüm	38	56,7
Başka	10	14,9
Toplam	67	100

4.3.2.2. Din-Aile İlişkisi

Aile toplumun temel taşını oluşturur. Sosyolojik anlamda böyle olduğu gibi dinî anlamda da böyledir. Özellikle İslâm dini açısından ailenin önemi çok daha belirgindir. Kur'an'da bazı sûrelerde ana-babaya itaat, şirkten sakındırma ve Allah'a ibadetten hemen sonra zikredilmiştir.⁴⁸ Hz. Peygamber'den rivayet edilen "fitrat" hadisi⁴⁹ de göz önünde bulundurulursa konunun önemi daha iyi anlaşılır. Çocuğun yetişmesinde çevrenin önemi de bilim adamlarının üzerinde ısrarla durdukları bir husustur.

Katılımcıların cevaplarından anlaşıldığına göre (tablo 17) aile fertleri arasında farklı sıklıkla da olsa büyük bir kısmında dinî konular gündeme gelmektedir. Bunun toplam oranı %87,2 olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ailelerden %23,9'u sık sık, %63,3'ü ise ara sıra dinî konular hakkında konuşmaktadırlar. Katılımcıların %11,8'lik bir kesiminde ise dinî konular hiç gündeme gelmemektedir.

Tablo 17: Dinî Konuların Aile İçinde Gündeme Gelip Gelmediğine Ait Bulgular

⁴⁸ Örnek âyetler için bk. İsrâ, 17/23; Lokman, 31/13-14.

⁴⁹ "Fitrat" hadisi için bk. Buhârî, "Cenâiz" 180; "Tefsir" 30; "Kader" 3; Müslim, "Kader", 22, 23, 25.

Aile içinde dinî konularda ne sıklıkla sohbet edersiniz?	Sayı	%
Sık sık	95	23,9
Ara sıra	252	63,3
Hiç	47	11,8
Cevapsız	4	1,0
Toplam	398	100,0

4.3.2.3. Kitle İletişim Araçlarının Güvenilirliği

Ankete katılanların çoğunluğu kitle iletişim araçlarının olayları doğru ve tarafsız olarak verdiğine inanmamaktadır (tablo 18). Bunların oranları %60,3 iken kitle iletişim araçlarının olayları doğru ve tarafsız olarak yansıttığına inananların oranları sadece %10,3'tür. Katılımcıların, %22,6'sı soru hakkında kararsız olduklarını beyan etmiş, %1,5'i ise "başka" şıkkını işaretlemiştir. Bu soruya cevap vermeyenlerin oranları %5,3 tür.

Kitle iletişim araçlarının tarafsız ve doğru haber verdiğine inanıyor musunuz?	Sayı	%
İnanıyorum	41	10,3
Kararsızım	90	22,6
İnanmıyorum	240	60,3
Başka	6	1,5
Cevapsız	21	5,3
Toplam	398	100,0

Tablo 18: Katılımcıların Kitle İletişim Araçlarının Doğruluğu Hakkındaki Düşüncelerine Göre Dağılımı

Ankete katılanların kitle iletişim araçlarının vermiş olduğu dinî bilgilerin güvenilirliği hususunda seçici davrandıkları gözlemlenmektedir (tablo 19). Kitle iletişim araçlarının vermiş oldukları bilgilerin güvenilirlikleri ile ilgili sorulan soruya, Katılımcıların, %57,5'i "Bilgileri hangi gazete, tv, vs'den aldığıma bağlıdır." diyerek seçici davrandıklarını göstermişlerdir. Kitle iletişim araçlarının dinî konularda verdiği bilgiler için "güvenilmez" diyenler %21,3'tür. Kitle iletişim araçlarının sunmuş olduğu dinî bilgileri "güvenilir" bulanlar ise %7,3'tür. Yani dinî bilgiler hususunda kitle iletişim araçlarını hiçbir ayırıma tabi tutmadan güvenilir bulanların katılımcılar arasındaki oranları %7,3'tür. Deneklerden %3,3'ü "başka" şıkkını işaretlemiş, %10,6'sı ise bu soruya cevap vermemiştir.

Kitle iletişim araçlarının dinî konularda verdiği bilgiler için hangisi doğrudur?	Sayı	%
Güvenilmez	85	21,3
Güvenilir	29	7,3
Bilgileri hangi gazete, tv. vs'den aldığıma bağlıdır	229	57,5
Başka	13	3,3
Cevapsız	42	10,6

Toplam	398	100,0
--------	-----	-------

Tablo 19: Kitle İletişim Araçlarının Dinî Konularda Verdikleri Bilgileri Güvenilir Bulup Bulmamalarına Göre Dağılımı

4.3.2.4. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Dinî Konulardaki Güvenilirliği

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın denekler arasındaki güvenilirliği (tablo 20) yüzde ellinin üzerinde görünmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dinî konularda verdiği fetva ve yaptığı açıklamaları, "güvenilir" bulanların oranı %57,8, Diyanet İşleri Başkanlığı'nı güvenilir bulmayanların oranları ise %25,1'dir. Bu oranın daha sonra yapılan araştırmalarda yükseldiğini görüyoruz. Nitekim bunlardan birinde "Diyanet'in fetva ve açıklamalarına güvenirim" diyenlerin oranının %72 olduğu belirtilmektedir. Bu araştırmaya göre "Diyanet'in namaz vakitleri, ramazan, bayram günleri gibi takvim hesaplamalarına güveniyorum" diyenlerin oranın % 83 olduğu görülmektedir.⁵⁰

Tablo 20: Diyanet İşleri Başkanlığı'nı Güvenilir Bulup Bulmamalarına Göre Dağılımı

⁵⁰

https://hyd.org.tr/attachments/article/111/hyd_diyamet_konda_kamuoyu_arastirma_raporu.pdf

Diyaret İşleri Başkanlığı'nın dinî konularda verdiği fetva ve açıklamaları	Sayı	%
Güvenilir	230	57,8
Güvenilir değil	100	25,1
Başka	33	8,3
Cevapsız	35	8,8
Toplam	398	100,0

4.3.2.5. Vaaz ya da Dinî Sohbetlere Katılma

Katılımcıların, vaaz ya da dinî içerikli sohbet dinleme ile ilgili soruya verdikleri cevaplar göz önüne alındığında, büyük bir kısmının bu tür sohbetleri dinlemeye meyilli oldukları (tablo 21) görülmektedir. Düzenli olarak vaaz ya da sohbet dinleyenlerin oranları %27,4, ara sıra dinleyenlerin oranları %61,6 olup bunların toplamı yani farklı aralıklarla da olsa vaaz ya da dinî içerikli sohbet dinleyenlerin katılımcıların geneli içindeki oranları %89,0'ı bulmaktadır. Hiç vaaz ya da sohbet dinlemeyenlerin oranları % 9, soruya cevap vermeyenlerin oranları ise %2,0'dır. Katılımcıların %89 u bir şekilde dinî içerikli sohbet dinlemektedir. Bu yüksek bir orandır. Ancak burada sohbeti verenlerin mesleki yeterlikleri ya da mensubiyetleri önemlidir. Din görevlileri arasında yapılan bir araştırmada katılımcıların, % 24. 2'si vaaz etme, % 2.1'i hutbe okuma ve % 14.9'u kendilerine yöneltilen soruları cevaplamada güçlük çektiklerini beyan etmişlerdir. Bunun dışında din görevlilerinin % 22. 9 u soruyu cevapsız bırakmıştır. Din görevlisi-cemaat ilişkisini olumsuz etkileyen

Vaaz ya da dinî içerikli sohbet dinlemeye özen gösterir misiniz?	Sayı	%
Düzenli olarak dinlerim	109	27,4
Ara sıra dinlerim	245	61,6
Hiç dinlemem	36	9
Cevapsız	8	2,0
Toplam	398	100,0

hususlardan mesleki yetersizlik ve iletişim problemi önemli bir problem olarak gündemdedir. Ayrıca burada din görevlilerinin görev ihmalleri de önemli bir unsurdur. Farklı çalışmalarda benzer sonuçları görmek mümkündür.⁵¹ Bu eksikliklerin önemli bir kısmının hizmet içi eğitimlerle giderilebileceğini söyleyebiliriz.

Tablo 21: Katılımcıların Vaaz ya da Dinî Sohbetlere Katılma Durumlarına Göre Dağılımı

SONUÇ

Temel dayanaklarını bir alan araştırmasının oluşturduğu bu çalışma Gebze ve çevresinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma çeşitli yerleşim birimlerinden “tesadüfi örnekleme” tekniğiyle tespit edilen örneklem grubuyla sınırlıdır.

Yapılan çeşitli çalışmalarda geniş anlamıyla inançların birtakım şekilsel ya da anlamsal değişmelere maruz kalsalar da temelde devamlılık özelliklerinin olduğu görülmüştür.

⁵¹ Abdulkadir Çekin, "Mesleki Yeterlilik ve Beklenti Yönüyle Din Görevlisi Cemaat İlişkisi", *Diyanet İlmî Dergi* 47/1 (Mart 2011), 94.

Bu sebeptendir ki İslâm dinini kabul ettikten sonra Türklerin daha önce bazı âdet ve gelenekleri farklı formlara girmiş olarak dinî hayat içinde kendine bir yer bulmuştur. Bunların uygulanış şekilleri her iki inanç ve kültürden unsurlar alarak karma bir görünüm kazanmış olsa da temel yapılaş amaçlarının hâlâ devam ettiği ortadadır. Ölülerin arkasından çeşitli tarihlerde verilen yemekler ve icra edilen dinsel ritüeller bunlardan biridir. Ancak bunlar zaman zaman daha kolay kabul görmek üzere değişikliğe uğrayabilirler. Ölüler arkasından belirli zamanlarda icra edilen törenlerde mevlid okutulması böyledir. Bu araştırmada da insanlardan önemli bir kısmı ölü arkasından mevlid okuttuğunu beyan etmiştir. Ölüler arkasından mevlid okutanların sayısı hatim okutanların sayısından fazladır.

Halk inançlarına karşı toplumun tutum ve değerlerinin neden böyle olduğu sorusu, insanların dinî konulardaki bilgi seviyelerini gösteren sorulara verilen cevaplar ile kısmen çözümlenmiş olmaktadır. Bilgi eksikliği ve kültürel unsurlar burada önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum, örneklemin bilgi kaynaklarının önemini göstermektedir. Tablolar incelendiğinde bilgi kaynakları içinde ilk sırayı ailelerin aldığı, akabinde din görevlilerinin geldiği görülür. Din görevlileri arasında ilk sırayı alan imamların meslekî yeterlikleri; bilgileri ve eğitim seviyeleri üzerinde yapılan inceleme ve araştırmalardan bazı din görevlilerinin gerekli bilgi donanımına ve yeterliğe sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim geçen satırlarda da ifade edildiği üzere din görevlileri çeşitli açılardan yetersizliklerini dile getirmişlerdir.

Bilgi edinme yollarından olan kitle iletişim araçlarına gelince, dinî bilgilerinde referans olarak kitle iletişim araçlarını

gösterenlerin oranları düşüktür. Kitle iletişim araçlarıyla ilgili olarak sorulan sorulardan çıkan bir başka sonuç, bunların güvenilirliklerinin düşük olduğu (%10,3) gerçeğidir. Dinî konularda güvenilirlikleri ise daha düşüktür (%7,3). Kitle iletişim araçlarına olan güven zayıflığı insanları seçmeciliğe götürmüştür. İnsanlar, verdikleri dinî bilgileri güvenilir bulma bakımından yayın organları arasında tercih yaparak seçici davranmaktadırlar. Yine de kitle iletişim araçlarının tamamen etkisiz olduğu söylenemez. Zira kitle iletişim araçlarının insanları etkileme yolları farklı şekillerde gerçekleşmektedir.

Çalışmanın verilerinden hareketle dinin insanların gündeminde olduğunu söyleyebiliriz. Aile fertleri arasında dinî konular hakkında yapılan tartışma ya da sohbetlerin keyfiyetini bilemiyoruz. Ancak, ister dinin lehinde ister aleyhinde olsun, bu sonuçlar dinin ailelerin gündeminde olduğunu gösterir. Böyle olunca da olayın bilgi boyutunun önemi ortaya çıkar.

Yapılan araştırma sonuçlarında da görüleceği üzere insanlar inançsız yaşayamamaktadır. Nitekim yeni psikoloji akımlarında ortaya konulduğu üzere “inanın bir varlık olan insan”, konusu değişkenlik göstermekle beraber mutlaka bir şeylere inanmaktadır. O halde geçmişte olduğu gibi bugünün insanın problemi de inanıp-inanmamaktan ziyade neye inanacağı üzerinde yoğunlaşmaktadır. İçinde bulunduğumuz toplumun inanç sorunu, bilgi eksikliği ve yanlış bilgilenmelerin de katkısıyla, İslâm inanç esasları üzerinde Kur’an’ın verileriyle uyum içinde olmayan anlayışlara sahip olmasıdır. Her ne kadar toplumda İslâm’ın en temel prensibi

olan Allah'ın varlığına iman etme konusunda bir problem görülmesi de, onun etrafında oluşan iman hayatında çeşitli sorunların olduğu bir gerçektir. Bütün bunlardan sonra neticede modern disiplinlerin metodunun uygulandığı bu çalışma ile bir anlamda kelâm ilminin, güncel metotları da kullanmak suretiyle halkın dinî anlayış ve yaşantısı üzerinde çalışması gerektiği hususuna ışık tutulmaya gayret edilmiştir.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*. 6 Cilt, İstanbul, 1992.

Alper, Hülya. *İmanın Psikolojik Yapısı*. İstanbul: Rağbet, 2002.

Altunışık, Remzi ve dğr. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2002.

Arlı, Mine – **Nazik**, M.Hamil. *Bilimsel Araştırmaya Giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2001.

Aslantürk, Zeki. *Araştırma Metod ve Teknikleri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001.

Atay, Hüseyin. "Niçin Kur'an'a Gidip Kur'an'dan Başlıyoruz?". *Kitap Dergisi* 75 (Şubat, 1996), 19-24.

Attas, S. Nakip. *Modern Çağ ve İslâmî Düşünüşün Problemler*. çev. Mahmut Erol Kılıç. İstanbul: İnsan Yayınları, 1989.

Ay, Mahmut. "Kelâm'da Akıl İman İlişkisi: Temel Teolojik Yaklaşımlar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/1 (2011), 49-68.

Bahtiyar, Asiye - **Can**, Bilge. "Fen Öğretmen Adaylarının Bilimsel Süreç Becerileri ile Bilimsel Araştırmaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi", *Buca Eğitim Fakültesi dergisi* 42 (2016), 47-58.

Bilen, Mehmet. "Cami İmamlarının Hadis Bilgilerinin

Mahiyeti Üzerine Tecrübî Bir Araştırma", *İslâmiyât* 4/1 (2001), 73-88.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. 8 Cilt, İstanbul, 1413/1992.

Çekin, Abdulkadir. "Mesleki Yeterlilik ve Beklenti Yönüyle Din Görevlisi Cemaat İlişkisi", *Diyanet İlmi Dergi* 47/1 (Mart 2011), 89-108.

<https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=12738>

Fazlur Rahman. *İslâm ve Çağdaşlık*. çev. Alparslan Açıkgenç - M. Hayri Kırbasoğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.

Günay, Ünver. *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 1999.

Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. Baskı, 1990.

Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.

Hançerlioğlu, Orhan. "Boş İnanç". *Felsefe Ansiklopedisi*. 1/191-192. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1977.

Hançerlioğlu, Orhan. "Şüphencilik". *Felsefe Ansiklopedisi*. 6/203. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1977.

Hayta, Akif. "İbadetler ve Ruh Sağlığı". *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. Ed. Hayati Hökelekli ve dğr. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l - Arab*. 15 Cilt. Beyrut, ts.

Köktaş, M. Emin. *Türkiye’de Dinî Hayat*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.

Magee, Bryan. *Yeni Düşün Adamları*. haz. Mete Tunçay. çev. İlkay Sunar - Hüldan Gürsel. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985.

Mardin, Şerif. *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Baskı, 1990.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd. [Kitâbü't-Tevhîd](#). nşr. Fethullah Huleyf. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979.

Meriç, Cemil. *Sosyoloji Notları ve Konferansları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Müslim, Ebü'l Hüseyin Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*. 3 Cilt. İstanbul, 1992.

Orhunbilge, Neyran. *Örnekleme Yöntemleri ve Hipotez Testleri*. İstanbul: 1997.

Özafşar, Mehmet Emin. “Türkiyede Dinî Hayat Araştırması Üzerine Mehmet Emin Özafşar ile Söyleşi”, (Faruk Görgülü) *Diyanet Aylık Dergi*. 253 (Eylül 2014), 23.

Özcan, Hanefi. *Epistemolojik Açıdan İman*. İstanbul: İFAV, 1992.

Parladır, Selahattin. “İslâm’da Duâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları,1994), 9/ 530-535.

Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.

Schiller, Herbert. *Zihin Yönlendirenler*. çev. Cevdet Cerit. İstanbul: Pınar Yayınları, 1993.

Sencer, Muzaffer - **Irmak**, Yakut. *Toplum Bilimlerinde Yöntem*. İstanbul: 2. Baskı, 1984.

Şeriatî, Ali. *Öze Dönüş*. çev. Kerim Güney. İstanbul: Yedi

Gece Kitapları, 1991.

Yeşilyurt, Temel. "Seküler Dünyada İman Toplulukları", *İslâmiyât*. 4/3 (2001), 119-132.

Yıldırım, Ali – Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin, 2000.

Yozgat, Fazıl. *Bilimsel Araştırma Metodları*. Ankara: Yargı Yayınevi, 2001.